

A Balaton képi ábrázolása viszonylag későn, a XVIII. században jelent meg a képzőművészetben. Korábról csak geográfiai térképek, hadtudományi szempontú felmérések ismeretesek.

Az első képzőművészeti igényű Balaton-ábrázolások a XIX. század első felében tűntek fel. Ettől kezdve az ábrázolások rendkívül változatosak, attól függően, hogy miként módosultak a tájábrázolási konvenciók, miként alakult az ember tájhoz való viszonya. Eleinte a táj történeti múltja, később természeti adottságai, az itt élő emberek világa, majd a víz és az atmoszféra köti le a művészek figyelmét.

A balatoni településeket a XIX. században kibontakozó polgári kultúra fedezte fel. Az 1800-as évek elején osztrák mesterek nyomán sokszorosított albumokban terjesztették egy-egy karakteres tájegység szép vagy fenséges látképeit. A grafikai látképek műfaját a felvilágosodás teremtette meg és a művek a világ- és honismereti igényt szolgálták. Zömében irodalmi ihletésű folyóiratok, periodikák közölték őket (Aurora, Hébe). A kor általános romkultusza jegyében számos hiteles várkép-sorozat keletkezett a Balaton-felvidékről is. Elsők között Kisfaludy Sándor barátja, Petrich András vízfestményei népszerűsítették ezt a vidéket, de ilyen volt Szerelmey Miklós *Balaton Albuma* is 1848-ból, mely szintén hozzájárult a Balaton iránt ébredező érdeklődés élénkítéséhez. Szerelmey három évvel korábban nyitotta meg pesti könyomdáját; műhelyét színes litográfiák készítésére rendezte be. Könyomatain Füred, Tihany, Tátika, Rezi, Szigliget, Sümeg és Csobánc várai láthatók, a rajzokhoz Petrich korábbi gouache-sorozatát is felhasználta. E grafikai sorozatok utolsó gyűjteménye volt az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* (Budapest, 1888-tól) című album, melyben Greguss János elsőként ábrázolta a XIX. századi, fonyódi parton zajló vasútépítést.

A historizálás e korai időszakában a balatoni képek között kevés a festmény. A tó *festői* felfedezése a XIX. század második felében működő művészgeneráció érdeme, az ő vásznaikon született meg a „magyar tenger” hatalmas, máig ható, igéző erejű víziója. Ligeti Antal, Brodszky Sándor és Telepy Károly tolmácsolásában a föld–víz–levegő találkozásának Balaton-parton megélhető, érzékletes hármassága itáliai előképekkel vetekedő új képtípust eredményezett. A festők egyre gyakrabban keresték fel az északi és a déli part különféle helyszíneit, és valóságos Balaton-kultusz alakult ki körülükben. Műveikben a Balaton hangsúlyozottan történeti helyszín. A várrom és a körülötte burjánzó természet a nemzeti múlt és jelen szembesítésének vissza-visszatérő szimbólumai. Festőink a bécsi és német akadémiákon tanult itáliai minták nyomán alakították ki az ideális táj koncepcióját biedermeier részletező kedvvel párosítva.

Ligeti Antal jellemzően a magyar táj idilli-romantikus képét festi: itt a természet végtelen nagysága áll szemben az ember által alkotott művekkel, a várakkal, épületekkel, összességében a történelem tanúival. Ez utóbbiak a törekeny esendőség példázatai. Bár Ligeti sokat dolgozott külföldön, több szigligeti képet is festett: leg-

* A XXVI. Berzsenyi Helikon Napok *Pelso, a magyar tenger* című konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

főbb újítása, hogy a képeiben megpróbált megszabadulni a mitológiai kellékektől, és elsőként teremti meg a táj önmagában is helytálló és hiteles képét.

Idővel a történelmi motívum elvesztette hangsúlyos szerepét és a természet alárendelt részévé vált. A romantikus festők, mint például Brodszky Sándor, a természeti elemek összecsapásában, a tornyosuló felhők fenyegetésében a táj iránt érzett panteisztikus rajongásukat fordították át személyes érzelmekkel feldúsított élménnyé. A Balaton nyugodt, idilli békéjét égi elemek, a szél és vihar által felborzolt, hullámzó víztömeg, a leszakadó löszfal, a burjánzóan mozgalmas parti növényzet fenyegeti. A növényvilág ösztönszerűen tenyésző, ember által érintetlen vegetáció, az egykori édenkert földi megfelelője. Brodszky képein az emberi világ mulandó, a törekenységét érezzük: a táj felkelti a magány, elhagyatottság és bizonytalanság érzését.

Telepy Károly a látottak lírai szépségére és a mindennapi élet örömeire irányítja a néző szemét. A táj mellett megfigyelte és korhűen ábrázolta a tavon dolgozó embereket is. Panorámás látképeinél gondosan betartotta a klasszikus kompozíciós arányokat: képeinek jellegzetes vízszintes formátumát a hármas osztás határozta meg. Az előteret erősebb színekkel jelenítette meg, a háttérben elhelyezett hatalmas víztükör és a túlpartot halványkékes tónusokkal koronázó hegyek vagy várromok a távolságot érzékeltették. Telepy olyannyira ragaszkodott az akadémikusan „megszépített” természet koncepciójához, hogy a *Fonyódi fürdő* című képéről le hagyta a parton megépített vasúti síneket is.

A romantikus természet népszerű motívuma mellett hódított az a megközeleltetés is, amely a nemzeti művészet legfontosabb feladatának a népelet bemutatását tartotta. A romantikus népiesség eleinte idilli eszményképekben alkotta meg az egyszerű parasztember különféle ideáltípusait. Molnár József vagy Szemlér Mihály életképekben nemes szándéktól vezérelve rögzítették a Balaton partján élő parasztemberek, halászsok, pásztorok munkáját. A természet szépségét zavartalanul élvező vagy éppen az elemekkel küzdő ember alakjait kiteljesedett, méltóságos, megszépített karakterekként állítják elének.

A XIX. század végén az angol tájképfestők hatására új szemléletmód terjedt el: erős fény és szürkés tónusokkal egy, a valósághoz közelebb álló természetkép vette át a vezető szerepet a történelmi asszociációkat keltő témák helyett. Ennek a szemléletmódnak az egyik legnagyobb tolmácsolója Mészöly Géza volt, aki beutazta az egész Balaton-vidéket. Különösen sokat festett Balatonakarattya vidékén. Mészöly balatoni képeivel olyan atmoszférikus táji hangulatot teremtett, amely mintájává vált az évszázad végére elterjedő, sablon nélküli természetlátásnak. Egyszerű halászbemberei a környező világgal való szoros kölcsönhatásban élnek. Módszerének számos követője akadt: Valentiny János vagy Pörge Gergely Mészöly bensőséges hangulatú és aprólékos kidolgozású műveit követve dolgozott, amikor a táj legapróbb, legjelentektelenebb részleteit, a vízparti fűcsomót, göröngyöt is a realista részletlátás megfigyeléseinek vetették alá. Egyformán lefestésre volt méltó számukra a zombékos nádas, a magányos fák, az erdei kunyhók, a legelő és a legelésző állatok.

A századforduló gazdasági fejlődése nyomán átalakult a balatoni népesség: az új képeken a parasztok, halászok helyére a több szabadidővel rendelkező polgárság lép. A déli part eleinte még nem olyan közkedvelt helyszín, mint az északi, a városias hagyományú Balatonfüred, de a századforduló idejére a somogyi part – Siófok és Fonyód környéke – is egyre gyakrabban bukkan fel az ábrázolásokon. A fürdőkultúra fejlődése vonzotta a nyaralókat, a kirándulókat, és nem utolsósorban a festőket is. A fürdőlethez hozzátartozott, hogy a vendégek lefestessék magukat, arcvonásaikat az életmód fontos kellékeivel megörökítsék. A portrék népszerűsége ellenére a kor legkeresettebb képtípusa mégis a tájkép maradt. A balatoni motívumok újszerű feldolgozását indította el a modern magyar festészet egyik első nagymestere, Szinyei Merse Pál. A háború idején, 1916–1917-ben családtagjaival és a fiatal Molnár C. Pál társaságában két nyarat töltött el a Welics családtól bérelt villában. A bélatelepi vízparton tíz képet festett. E tájképeken nem a korábban megszokott kompozíciós sémákat használta: igyekezett olyan nézőpontból megközelíteni a vízparti táj részleteit, amivel mozgalmas hatásokat ért el. A Badacsony jellegzetes hegyvonulatát inkább kihagyta a kompozícióból, mert nyomasztotta a hegy koporsó alakú, monumentális tömege. Helyette a változatosabb, mozgással és impresszióval teli „tájmontázsokat” választott ki a dombok közt felvillanó víz és a nádasok, illetve a tajtékos hullámok üde panorámájával. A szabad levegő és a ragyogó, napsütötte táj életvidám képeket eredményezett munkásságában.

Rippl-Rónai József feleségével, Lazarine-nal és nevelt lányával, Anellával Hévízről Kaposvárra visszafelé menet időnként megszakították útjukat, hogy Fonyódon fürdőzzenek. „Jócsi bácsi nagyon szerette a napsütést, jól bírta és sokszor alig lehetett kicsalni őt a Balaton vizéből” – emlékezett vissza a festő nevelt lánya, Anella. A mester az 1910-es évek végén szinte éves rendszerességgel tért vissza Fonyódra művésztelep szervezésének szándékával. Több képe készült Siófokon, ahová rendszeresen járt nyaralni múzsájával, Zorkával. Rippl-Rónai nemcsak a víz változatos közegét, az atmoszféra különleges szín- és fényhatásait, hanem posztimpresszionista művészként a vízpart különös tektonikus, szerkezetes látványát is rögzítette alkotásain. Balatoni pasztellképein a világosságot és a napfényt festi: az örök mozgás és a változó fényjátékok közepette a tárgyak elvesztik körvonalait, a színek eredeti tisztaságukat.

Új megközelítést hozott a szintén kaposvári születésű Vaszary János munkásságában a fürdőélet. Vaszary különös kedvvel festette az emberekkel benépesített vízpartot: számos külföldi és magyarországi nyaralóhelyen dolgozott, és különösen munkássága utolsó évtizedeiben vált kedvelt témájává vált a sportoló és napozó alakokkal benépesített strand – mint a modern élet egyik helyszíne. Balaton-parti inspirációit gyakran rögzített friss vázlatokban. A természeti elemek, felhők és víz elmentés minőségeinek – a mozgás és nyugalom – összecsapását érzékelteti expresszív látomássá átlényegítő, lendületes ecsetvonásokkal. Rippl-Rónai és Vaszary sokszor a táj által sugallt lelkiállapotot vetítették ki látomásaikba.

Számos más művész használta a vízpart egyedülálló élményét a konkrét látványtól való elvonatkoztatásra. Alkotásaikban a Balaton-part elvont, szimbolikus témák ihlető helyszínéként jelenik meg. A századforduló nagy művésznemzedékéből Iványi Grünwald Béla Balatonszemesen és Balatonlellén töltötte az első világháborút követően nyarait. Festői programjának középpontjában ekkor az atmoszférikus hatások kutatása, a fény állt. Balatoni látomásaiban a fiatalság és az örömteli táj szépsége ötvöződik. Iványi Grünwaldhoz hasonlóan az antikvitást és a reneszánszt idéző mítoszkeresők közé tartozik Nikelszky Géza, a pécsi Zsolnay gyár tervezője. Vízparti tájat ábrázoló kerámiáján a vízpartot antik istenek által látogatott, idilli tájjá magasztosítja, míg a kaposvári Pártay István a Balatont kecses nőalakban megszemélyesített múzsaként, szimbolikus igénnyel festette le.

A mítikus tartalmak mellett a modern élet számos, korábban nem tapasztalható jelensége is feltűnik a Balaton-ábrázolásokban. Az 1920-as években a déli parton kiépült a vasút melletti műút. Az új, iparosodott modern világ a fürdőélet új témáit, a kövekből kirakott mólót és kikötőt, a strandokat, a modern fürdőélet képeit hozta magával. A tájról a hangsúly gyakran az emberre helyeződött át. Itt kell megemlíteni, hogy a fotográfia óriási szerepet játszott abban, hogy a festészet a tájábrázolás során egyre inkább eltávolodott a szolgai másolástól. A modern képek a világról nem a megismertetés szándékával, hanem a modern világ állapotáról, az új, modern világkép közvetítéséről szólnak. A tájképfestészetben az autonóm képi világ a fő erővonalakig egyszerűsödik, máskor lírai, drámai „torzulásokat” szenved, megint máskor sajátos belső tájakká, tájrészletté vagy lélektájjá alakul. A modern élet harsány színekkel és merészen hasogatott formákkal váltja fel a látvány alapján meghatározott, lírai természetutánzás és a panteista tájszemlélet igényét. A művészek egy látványtól független képi világ belső törvényeit követik szűkszavúra redukált felvetéseikben. Közülük Bor Pál Rippl-Rónai 1919-es fonyódi művésztelepén dolgozott, de képeinek témaválasztásában később is gyakran visszatért a balatoni helyszínhez. Sajátos, geometrizáló-dekoratív tájképei a látványt analitikusan közelítik meg: kiegyensúlyozott, szerkezetes kompozícióiban sajátosan összegződnek a konstruktivizmus és a posztimpreszionizmus tanulságai.

A két világháború közti időszakban számos képet festett a Balatonról Egy József. Látképeinek gyakori záró eleme a Badacsony, illetve az onnan megfestett fonyódi dombok kettős ívsora. Kevesen ismerték Egrynél jobban a tó természetét: hol párás-ködös atmoszférákba, másutt felkavaró, expresszív látomásokba vetítette panteista érzéseit. A natúrát nagy ívű, sommázó gesztusokba, konstruktív tömbökbe foglalta. Formái sosem zártak: levegővel, fénnel átítatott – szinte zenei – fény-szimfóniák, ahol a felhő, víz és fény kölcsönhatását Balaton párás, remegő atmoszférája oldotta fel.

A XX. századi magyar festészet másik meghatározó mesterét, Bernáth Aurélt Egryhez hasonlóan szoros kapcsolat fűzte a Balatonhoz: a tópart az 1920-as évektől kezdve festői témáinak egyik legfőbb ihletője, legyen az a németországi starnbergi tó vagy a magyar tenger. A Balaton észak és déli partját egyaránt jól ismerte. Kisörsi

présházához, majd ábrahámhegyi nyaralójához számos kép keletkezése köthető. Balaton-ábrázolásainak egyik legszebb példáját a fonyódi panoráma ihlette. Bernáth a tájélményeket erőteljes hangulati töltéssel, szinte költői látomásként jelenítette meg. Idős mesterként nagyszerű esszéiben a tópart 1960-as évektől tapasztalható, mester-séges átalakítása miatt érzett aggodalmát fejezte ki.

A XX. században végbemenő művészi változások nyomán a külvilágot leképező, látványelvű festészet egyre inkább háttérbe szorult, és a tájkép a szubjektív érzések hordozójává, belső képek kivetítésévé vált. Az új, gyakran nonfiguratív irányzatok képviselői szerint a művészet célja nem a természet másolása, hanem egy addig nem létező valóság, egy új formavilág megteremtése. Ez az a pillanat, amikor a hagyományos tájkép feloldódik egy elvont, belső képben.

A kaposvári Ungvári Károlyt rendkívül foglalkoztatták a természettudományok korszerű kérdései. A modern tudomány alaptételei világképet formáló jelentőségűek voltak számára. A biológia világából a fizikába ásta bele magát, és ezzel párhuzamosan festői kísérletezéseit konstruktív-szürrealista látomásokba fordította.

A Siófokon élő Csiszár Elek a Balaton borús évszakokhoz kötött különböző arculatát festi: a konkrét természeti látvány azonban művészetében általános létélménnyé válik. A természeti erők robbanással teli, drámai küzdelme az 1970-es évek közepének egyik jellegzetes motívuma. Egymásnak torlódó jégtáblák, a jeges Balaton, jégzajlás és rianás – a természeti erők pusztító erejét expresszív, szinte nonfigurációba hajló anyag-felület tanulmányokon rögzíti. Nem a természeti környezet, hanem egy érzésvilág jelenik meg általuk. Az 1980-as évekre a táji elemek drámai küzdelmét mind jobban felváltja a befelé koncentrált szorongás. A téli Balaton borongós-ködös, élettelen partjának festői vízióiban a végletes magára maradottság mind egyetemesebbé váló érzése teljesebbé válik. A jeges hangulatok, a ködös borongás mély átéléssel megfestett festői ábrázolásában Csiszár művészetének legmagasabb szintű betetőzése valósul meg.

A Salföldön élő Somogyi Győző a Balaton északi oldalát örökíti meg sajátos hangulatú képvízióiban. Festészetének jellegét a hangsúlyos, groteszk formák és az igen élénk – piros, sárga, kék – színek adják. Temperaképei az erős kontúrok és a homogén színelületek következtében grafikai hatásúak, mintha a megrajzolt körvonalakat színeznék ki vásznain a művész.

A látvány átértelmezését, szubjektívvá válását tapasztaljuk a modern magyar művészet egyik legjelentékenyebb alkotója, Fehér László balatoni képein is. A vízparti táj a 2000-es években vált a művész festészetének egyik meghatározó témájává. Az egyszerű strandjelenetek motívumai, a víztükör, a fürdés, a csónak vagy vitorlás között rejtett és szimbolikus kapcsolatot teremt. A témák hasonlóak, a régi fotók metafizikus, sokszor a szürrealitásig emelkedő átiratai, egy-két magányos szereplővel, építészeti tagozattal, lépcsővel, különös perspektívában megjelenő tájrészlettel. Gyakoriak kompozícióin a végsőkig redukált fekete-fehér és kékesszürke-fehér színek – mindenképpen a hagyományos tájképi színezéstől eltérő színvilág. Önmagában szemlélve kiegyensúlyozott, szelíd vízparti jelenetek, semmi szokatlan, de valami ti-

tokzatosság, valami rejtély mindig érezhető. A titokzatosság, a csendes, mozdulatlan felületek révén irracionális és transzcendens szintre emelkedik a látvány.

A fiatal művésznemzedékek számára szintén ihlető forrássá vált a Balaton. Weiler Péter *Route '71* című sorozatában a mindenki által ismert balatoni emlékeket festette meg képregényes-popos-pixelartos stílusban. A képek címe is egy utalás: a tengerünk a Balaton, a *Route '66* pedig az északi parton végigfutó 71-es út, ami gondolatban és fizikailag is összeköti sokak balatoni élményeit. A Retro világ mai, friss pillanatokkal való ütköztetése hasonló, mint a gyerekkorunkban élő, szinte mesei Balaton-kép találkozása a jelennel.

Foto: Fortepan 27875 / Schoch Frigyes: Siófok – fövenyfürdő, 1917